

A NEMZETKÖZI POLITIKA ÚJABB KORSZAKA ÉS A VÁLTOZÓ KORSZELLELEM

**Gondolatok a transzatlanti kapcsolatok megváltozásának okairól
2001. szeptember 11-e után**

Vannak események, amelyek felett nem térünk napirendre, amelyek az átlagosnál mélyebb nyomot hagynak a kollektív tudatban. Ezekhez szoktuk kapcsolni történelmi korszakok végét, egy-egy új éra kezdetét. Kedveljük, hogy egyszeri, ámde döbbenetes eseményekhez kössünk világtörténelmi léptékű változásokat, pedig az ilyen események vélhetőleg csupán erőteljes megjelenései annak, ami már amúgy is jelen van. Az egyébként is jelenlévő nem más, mint a kor eszmeisége, a korszellem, amelynek uralkodó áramlatai alól senki sem vonhatja ki magát. A pillanat hatása alatt ezeket azonban jobban meg lehet fogalmazni, jobban át lehet érezni, és gyorsabban kerülnek az új gondolatok a politika szintjére, mint egyébként – nyugalmasabb időszakokban. Erről ír Volker Ullrich a német történész, aki jeles munkájában a *Die nervöse Großmacht*-ban a korszellem hatásaira hívta fel a figyelmet. Szeptember 11-e kapcsán írott eszmefuttatásában Stefan Zweig idézi szavait 1914. június 28-áról, amint a félelmetes történelem hirtelen egyetlen percben feltárulkozott a badeni üdülőhely parkjában üldögélő író szeme előtt, midőn „ösztönösen feltekintett” a könyvéből, amelynek olvasásába korábban belemerült. [Ullrich, V. (1999)] Hasonló benyomásokat keltett bennünk is a nevezetes szeptemberi nap, s amikor visszatértünk könyveink olvasásához észre kellett vennünk, hogy az újra olvasott sorok eltérő értelmet kaptak, bár senki nem írta át őket. Talán mindemellet az sem véletlen, hogy a Google internetes keresőprogram is az angol nyelv által a németből kölcsönzött szóval (*Zeitgeist*) jelöli azt az oldalát, ahol a globális használói körben tapasztalható változó trendeket színes táblázatokban összesíti. A *Le Nouvel Observateur* 2003 szeptemberében ugyancsak a világ általános „gondolkodásának” megváltozását említi a terrortámadások hosszabb távú kihatásait elemző cikkeinek élén álló bevezető írásában. Azt állítja szemben a történelmi példákkal, hogy korunk alapvető karakterjegye az „előre nem láthatóság” (*imprévisibilité*), és a „Nyugat és Amerika” pedig egyenesen hajlandó lett volna berendezkedni a „bizonytalanságra”. A szeptember 11-e utáni amerikai politika azonban, a maga „preventív háborújával” konkrétan is felvetette a kérdést, hogy létezik-e még gondolkodásunkban az egységes „Nyugat” fogalma. [Daniel, Jean (2003)]

A transzatlanti kapcsolat közösen képviselt értékeken alapul – az értékekhez való viszony, a kulturális örökség eltérő értelmezése, a nyugati világ korábban is csupán látszólagos egységének megbomlása, szellemi, spirituális értékek, a tradíciók előtérbe jutása, megannyi érdekes háttérprobléma, melyre érdemes néhány rövid pillantást vetnünk.

Szeptember 11-ével kapcsolatosan, illetve annak következményeit illetően sok mindenre szokás utalni: a terror keltette félelemre, a nemzetközi rend igazságosságára, hatalmi átrendeződésre, transzatlanti szakadásra és így tovább. Ezek közül leginkább az utolsónak említett problémára kívánom ráirányítani a figyelmet, azonban nem elsődlegesen a jól ismert és figyelemmel kísért politikai események, és az eltelt két esztendő egyéb konkrét történésein keresztül, hanem a háttérben meghúzódó gondolkodásbeli változások egy-egy illusztrációjával.

Rögvest a szeptember 11-én történeteket követően újra és újra elhangzott a megállapítás, hogy a világ végérvényesen megváltozott. Az elemzők több ízben történelmi példákhoz nyúltak, hogy érvelésüket alátámasszák, s a „történelem végének” emlegetése helyett egyre inkább új történelmi korszak nyitányaként szemlélték a végzetes szeptemberi napot.

* Főiskolai docens, Általános Vállalkozási Főiskola.

Az esemény és következményei rendkívül sok vitát gerjesztettek világszerte, a szellemi és politikai élet számos jeles egyénisége fejtette ki nézeteit a napilapok és folyóiratok hasábjain. A világban zajló különféle folyamatok, a korábban történelemmel egyetemben hirtelen más megvilágításba kerültek. A történelemben szinte példátlan hegemon szerepre szert tévő Amerikai Egyesült Államok viszonya a nemzetközi szervezethez és a világ többi államához, ezen belül Európához, a közfigyelem fókuszában maradt.

A történelmi cezúrára többek hivatkoznak, főképp azonban mint olyanra, amely megváltoztatja egész gondolkodásunk strukturáját. A korszakváltásokat átélő kortársak számára nem mindig világos azok jelentősége: 1914 júniusa is azután nyert jelentőséget, hogy a XX. századot egybe vethettük a „hosszú XIX. század” végének *belle époque*-jával; éppúgy, amint ma összevethetjük a hidegháború éveit a 90-es évekkel, majd mindezeket egy más látószögből szemügyre vehetjük két évvel az ikertornyok tragikus pusztulása után. A *Die Zeit* egyik cikke is erre utal: eszerint, röviddel a tragédia után már nem is annyira a terrorizmus áll az elemzések középpontjában, mint inkább az európai és az amerikai politikai gondolkodás különbségei. Az írás Hans Magnus Enzensbergerre¹ hivatkozó érvelése szerint ennek az lehet az oka, hogy mindezek a jelenségek nem annyira a múltban gyökereznek, inkább reakciók a „világtársadalom jelenlegi állapotára”. A történelmi analógiák megjelenése a különféle elemzésekben pedig arra szolgál, hogy ki-ki a már korábban is meglévő világnézeti alapállását lássa igazoltnak: a keresztények saját hitük előnyeire hívják fel a figyelmet, a liberális agnosztikusok bizonyítva látják a vallási dogmatizmus és a fanatizmus veszélyességét, az amerikai konzervatívoknak pedig szemére vetik, hogy a terrorcselekményeket ürügyül használják a világban való „rendteremtésre”. [Ross, Jan, (2001)] A *Die Zeit* hasábjain például már egyenesen a „modernség dialektikájáról” esik szó, amelynél a központi kérdés az, miért is nem jutott közelebb világunk 1989 után az „örök béke” kanti utópiájához, és miért nem „csitul el a történelmi idő hullámverése” valamely népszerű popzenei szám dallamai mellett a „szabadság napsugariban” sütkezve. Fukuyama könyve, *A történelem vége* szerint [Fukuyama, Francis (1991)] a „világ-szellem” az, mely az amerikaiak és európaiak által reprezentált társadalmi modellt a szabadság hivatott védelmezőjévé teheti. A terrorizmus elleni harc viszont, a maga globális dimenziójában, a háború igazi újjáéledését jelentheti, miközben a hit és a vallások újra jelentőséget nyernek. Jóllehet a modern nyugati szellemi áramlatok közül nem egy az előbbieket kizárólagosan a magánszférába utalná, hogy politikai téren ne játszhasanak szerepet. Mi a helyzet azonban – tette fel a *Die Zeit* cikkírója a kérdést –, ha a korunkban tapasztalható erőszak fő oka nem a vallási fundamentalizmusban keresendő, hanem éppen a nyugati típusú „életformák” szükségszerű velejárója? [Assbeuer, Thomas (2001)] Az európai szellemi élet legjelesebbjei közül kezdtek tehát felvetni, hogy senki sem tekintheti magát „ártatlannak” az események kapcsán, így például Jacques Derrida is arra utalt a frankfurti *Paulskirche*-ben, midőn a 2001. évi Adorno-díjat átvette, hogy „hibák”, „tévedések” és az általában vett „igazságtalanság” miatt kellett olyan „szörnyű árat fizetni”. [Assbeuer, Thomas (2001) – u. o.]

A köztudatban egyre inkább megjelenni látszik a *McDonald's Diplomacy* vagy a *McWorld* fogalmai és a dzsihad közötti ok-okozati összefüggés, amelyre Benjamin R. Barber tanulmánya [Barber, Benjamin R. (2002)] is utal a *Politik und Zeitgeschichte* oldalain. Barber szerint a terror hatásmechanismusa szoros kapcsolatban áll a szuverenitás és a függetlenség modern világunkban tapasztalható veszélyeztetettségével, valamint az amerikai „demokrácia deficittel” és a piac mindenhatóságát hirdető gazdasági imperializmussal. Szemben Huntingtongal az új történelmi korszak küzdelmét az egyetlen modern civilizáción belül látja, nem pedig a különböző kulturális gyökerű területek népessége közt. Ha ebből a szemszögből nézzük, nem pedig az Európát és Amerikát egységes és oszthatatlan nyugati civilizációként tekintők nézőpontjából, talán az Atlanti óceán két ellentétes partján kialakult újabb keletű politikai nézetkülönbségeket is jobban megérthetjük. Barber elemzése is történelmi példákat hoz. Szerinte ugyanis a fundamentalizmus is a nyugat találmánya, miként a mostani „szekularizált kulturimperializmus”, a mai iszlám dzsihad mindennek csak a tükörképe. Szeptember 11-e eseményei azáltal vezettek újabb felismerésekre, hogy a szélesebb társadalmat rádöbbentették mind az USA-ban, mind pedig Európában, hogy megálljt kell parancsolni a mindenre kiterjedő „államtalanításnak”, a szellemi életet és a vallásokat is „privatizálni” igyekvő törekvéseknek. Újra teljességükben nyertek értelmet az olyan fogalmak, mint a „*res publica*”, a „közjó” és a közösség, illetőleg a közösségben megélt vallásosság. A megoldás csak a civil társadalmak fejlődése és egy globális polgári éthosz létrejötte lehet, és – amint arra a szerző röviden utal – Európával

¹ Német költő, drámaíró és esszéista

is éppen az a probléma, hogy alapító atyái, nemcsak mint gazdasági uniót képzeltek el. [Barber, Benjamin R. (2002) – u. o.] Ezen túl, az európai politológusokat is foglalkoztatja az említett fogalmak globális értelmezhetősége, az etikai alapokon nyugvó közös felelősségvállalás a nemzetközi kapcsolatokban. [Smouts, Marie-Claude (2002)]

Ha Európa és Amerika viszonyára utalunk, vagy az utóbbi időszakban, különösen egyes országok – mint Franciaország és Németország esetében – tapasztalható politikai eltávolodásra, nem is beszélve az európai országok közvéleményében mutatkozó Amerika-ellenességről, világosabb képet alkothatunk, ha tágabb történeti keretben próbáljuk elhelyezni ezeket a jelenségeket. Jean-Marie Guéhenno², aki a NATO politikai tervezéssel megbízott stábjának tagjaként is végzett elemzéseket, nagy hatást keltő tanulmányában a jelen megértésének kulcsaként a nemzetközi politikai „tér” fogalmát jelöli meg (*Raumbegriff*). 1989-et úgy írja le, mint a „tér forradalmát”, amely lényegében aláasta a különféle „intézmények területi kötődéseit”, amelyre igazán jó példa, hogy éppen a NATO-nak kellett – története során első ízben –, nem éppen a tagállamát ért támadás miatt háborút viselnie, mégpedig területén kívül. [Guéhenno, Jean-Marie, (1999)] Ugyancsak Guéhenno beszél a „területileg meghatározható hatalom válságáról”, amely a politika régi formáit „cseppfolyóssá” teszi, így ezek csupán egy „világtársadalom” szintjén nyerhetnek értelmet. Ennek a gondolatmenetnek az alapján a két ellentétes táborhoz rendelhető államok függvényében, a hidegháború időszakának ideológiai ihletettsége mellett, a hatalom továbbra is földrajzi területekhez kötődött. Ezzel szemben, ma az „erőszak a határtalan térben” nyargalhat a glóbusz akármely pontján. [Assbauer, Thomas (2001)] A transzatlanti kapcsolat pedig, bár gyökerei korábbra is visszanyúlhatnak, azért mégis szorosabban véve a hidegháború korszakának terméke. A transzatlanti kapcsolatok megváltozásának, és véleményem szerint még további számos nézetkülönbség felszínre kerülésének okát is elsősorban a hatalom mai megváltozott természetében, illetve a hatalmi törekvések eltérő mibenlétében kereshetjük.³ Az Egyesült Államokhoz sok tekintetben hasonló, globális hatalom – amint azt Eric Hobsbawm megállapítja – már korábban is létezett, sőt az egykor a tengereken versenytárs nélküli Nagy-Britannia uralma a földkerekség egynegyed részére terjedt ki, és hadihajóival aligha merhettek sokan harcra szállni. Hobsbawm szerint a különbségeket az egykori és a mostani világhatalom közt a két állam belső életében, illetőleg eltérő ideológiájában kereshetjük. Először is a brit világbirodalom „küldetését” sajátosan „brit” kritériumok határozták meg, azaz a szűkebben vett nemzeti érdek, amely elsősorban gazdasági érdekeket takart. Jóllehet megjelentek olyan tényezők is, melyek a civilizáció terjesztését és egyéb altruista motivációt is tulajdonítottak mindennek. Ezzel szemben, az USA-nak „univerzális” törekvése, hogy a világ többi részének követnie kell az amerikai politikai és életideálokat. Eközben természetesen nem sikkadhat el az amerikai érdekek globális védelme, így veszélyes kettősség jöhet létre, amelyben – a Hobsbawmmal követett érvelés szerint [Hobsbawm, Eric (2003) pp. 20-21.] – az a tévhit alakul ki, hogy a saját érdekek védelme egyúttal az „emberiség egészének tett szolgálat”. A briteknek nem voltak „univerzális” céljai, hatalmuk kiterjesztésének pedig önként és tudatosan korlátokat szabtak. Miközben a brit birodalom egyetlen nagy piacot reprezentált, amelyben a „világ műhelyében” készült áruk áramlottak a gyarmatok felé, s ezek ellenében nyersanyagok és nyerstermékek érkeztek Angliába, addig ma az Egyesült Államok, noha retorikájában ugyancsak a szabad kereskedelem áldásait domborítja ki hatalmas belső piacának bázisán, mégis protekcionista politikára hajlik. Ráadásul a katonai-ipari komplexum befolyása a brit példával szemben sokkal jelentősebb. Korábban – folytatja Hobsbawm – a külső fenyegetés miatt és katonai, ipari és technológiai fölénye révén könnyen elfogadtatta vezető szerepét a szövetségesek és partnerek körében. [Hobsbawm, Eric (2003) p. 20.] Mindennek fontossága 1989 után Európa számára már csökkenővé vált. Szeptember 11-e és következményeinek tükrében, az újabb ellenfél, a terrorizmus merőben más természetéből adódóan, ezen kapcsolatok sokat veszíthetnek még jelentőségükből. Ma még nem látszik világosan, hogy meddig tart a terrorizmus elleni elhúzódó háború, mik a pontosabban meghatározható céljai és a hatalmas katonai arzenál, a hidegháború öröksége miként használható a terrorizmussal szemben, például Európában?

A világ túlzottan is bonyolult ahhoz, hogy a folyamatokat csupán egy ország dominanciája révén ellenőrzés alatt lehessen tartani – érvel tovább Hobsbawm, megjegyezvén, hogy Amerika már amúgy is kijátszotta a legtöbb politikai ütőkártyáját. A világhírű angol történész szerint Európa egységesülését is „szabotálják” az amerikaiak, a társadalom problémáival kapcsolatosan vallott nézeteik pedig ellentétben állnak a „gondoskodó állam” európai ideáljaival. A jelenlegi amerikai külpolitikát (akárcsak Hans Magnus Enzensberger), mint az „emberi jogok imperializmusát” definiálja, amelynek „új-beszéd”-e üres frázisok

² Jelenleg az ENSZ békefenntartó műveletekért felelős főtisztviselője (Under-Secretary-General).

³ Lásd az előző bekezdéshez, illetve a „történetiség” újjáéledéséhez: [Kiss J. László (2002) pp. 39-55.].

halmaza, ami az új keletű szavak ismételtetése által takargatja belső ürességét és tartalmatlanságát. Mind-ebben a katonai túlerő öncélúsága manifesztálódik, ami európai szemszögből kevésbé támogatható. Európa azonban maga is felelős az „emberi jogok imperializmusának” felerősödéséért, mégpedig azért, hogy kudarcot vallott a Balkánon az 1990-es években. [Hobsbawm, Eric (2003) p. 21.] Mint minden birodalom, az amerikai is véges – állapítja meg végkövetkeztetésként – a hanyatlás magyarázata pedig, a Bush által követett koncepciótlan külpolitika mellett, elsősorban belső, gazdasági és társadalmi okokban keresendő. A nemzetközi politika még jelentőséggel bíró több szereplőjének fel kell vázolnia az USA előtt, hogy hatalmának igenis vannak ésszerű és hasznos korlátjai.

Emmanuel Todd⁴ népszerű könyve [Todd, Emmanuel, (2002), pp. 195-199.], az *Après L'Empire*, ugyancsak az amerikai hatalmi célok mibenlétéről elmélkedik, mégpedig annak szorosabban vett európai vonatkozásairól. Eszerint az amerikaiak homályos célokért folytatott háborúja tárhatta fel először teljes valójában az Európa és Amerika viszonyában fennálló antagonizmust.

Az európaiak sokáig „gyermekkorukat” élték a „paternalista hatalom” védőszárnyai alatt, de ma már gyanakvással tekintenek a fölényességében „felelőtlen és veszélyes” váló Egyesült Államokra. Ez nem magyarázható csupán a szeptember 11-e utáni eseményekkel. Itt – Todd szerint – mélyebb rétegekben munkáló erőkről van szó, a transzatlanti közeledést és a korábbi szálak szorosabbra fűzését szorgalmazók és a távolodást igénylők ereje egyidejűleg növekszik, így két világosan kirajzolódó lehetőség áll az európaiak előtt: integrálódni egy birodalomba, vagy vállalni a függetlenedést, annak minden kockázatával. Amerika viszont semmiképpen sem kíván magának egy a francia–német tandem vezetése alatt álló stratégiai versenytársat, még kevésbé egy eurázsiai együttműködést – Moszkvával karöltve. Európának azonban vállalnia kell az emancipálódásával járó konfrontációt, ha alapértékei mellett ki akar tartani. Az USA világszerte arra törekszik, hogy megnyerje a helyi elitet a maga számára, Todd szavaival „elcsábítsa”, így hajtva végre az „egyenlőtlen” világföradalmát, Európának viszont a szociális értékek védelmében kellene fellépnie. Az európai vezetők azonban még nem döntöttek a két változat között.

A neves francia szociológus, Jean Baudrillard⁵ az amerikai hegemonia kapcsán a „világképek összeomlásáról” beszél, amelyet a nyelvek és felfogások uniformizálódása követ. Ez tulajdonképpen egyfajta folytonos, egyoldalú alkalmazkodás az egyetlen hatalmi centrumhoz, nem pedig a gondolatok, eszmék, módszerek és felfogások szabad cseréje.⁶ Ilyenfajta egyoldalú alkalmazkodás tapasztalható Kelet-közép Európa euro-atlanti integrációs lépéseinél is, amelyekre szintén többnyire az aszimmetrikus eszmei és kulturális igazodás jellemző, ellenkező esetben féltő, hogy nehézségekkel kell számolni. Elég csak az angol nyelv és terminológia lassanként nyomasztóvá váló mindenhatóságára utalnunk.

Az elterjedt *lingua franca*, rugalmassága és előnyei mellett, mivel úgyszólván az „egyetlen” és legfontosabb idegen nyelvként használjuk, bizonyos beszűkültséget is eredményezhet, ha csupán az amerikai elemzésekre hagyatkozunk, más nemzetek politikai világméretűre pedig nem veszünk tudomást a nyelvi korlátok miatt. Véleményem szerint az egyoldalú igazodás elvárása hosszabb távon tudomást a hegemon hatalom pozícióját is, hiszen a vele szemben alárendelt szerepet játszó konfliktuskerülő magatartást vehetnek fel, akár csak egy szervezet alárendeltjei autokrata főnökükkel szemben. Mindez az egység látszatát teremti meg, amely valóban nagyon fontos lehet egy hagyományos szembenállás vagy háború esetén, ahol a megingás, az átállás lehetősége morálisan előkészítheti a teljes kudarcot. A láthatatlan terrorizmushoz azonban nem lehet átállni, legalábbis az európai államok részéről ez aligha feltételezhető, a nézetkülönbségeket a szőnyeg alá seprő látszategységnek pedig aligha lehetnek kézzel fogható előnyei.

A terror fundamentalista géniuszainak a félelem állandó fenntartása mellett világos politikai céljaik is vannak – az erő politikája és a kritikai hangok elhárítása, sőt ellenségesnek vagy felelőtlennek való feltüntetése rossz válasz ezzel szemben. Aligha képzelhető el, hogy Franciaország vagy Németország az Egyesült Államokkal ellenséges politikát folytasson, de rendelkezik saját érdekekkel és meggyőződéssel arra vonatkozóan, hogy az amerikai unilaterális nem vezethet eredményre. Ezzel szemben, az Egyesült Államokban Franciaországgal szemben tapasztalt reakciók már-már hisztérikussá váltak. Ennek olyan konkrét következményei is voltak, mint egy esetleges Bush–Chirac találkozó körüli elbizonytalanodás, vagy, hogy francia cégek álltak el attól, hogy louisianai befektetések lehetőségeit a helyszínen tanulmányozzák, amerikai orvosok pedig franciaországi látogatásukat mondták le a rossz politikai légkörre hi-

⁴ A francia Institut National des Etudes Demographique kutatója.

⁵ Francia szociológus, a posztmodern egyik kiemelkedő teoretikusa.

⁶ Lásd még: [Mattelart, Armand (2002), pp. 54-56.].

vatkozva. Egy republikánus képviselő javasolta, hogy mondják le végleg Chirac tervezett látogatását az ún. *Louisiana Purchase* (azaz Louisianának az amerikaiak által Napóleontól történt megvásárlása) kétszáz éves évfordulója alkalmából. [Gold, Scott (2003) p. 11.] A washingtoni francia nagykövetség sajtófigyelői továbbra is az amerikai médiában tapasztalható markánsan kritikus, a franciák magatartását elítélő álláspontok dominanciáját rögzíthették az internetes honlapjukon található összefoglalóban. 2003 áprilisában megállapították, hogy az amerikai sajtó irányadó hangnemévé az ún. „*French-bashing*” (francia-páholás) lett, a *Washington Post* pedig már a „gyűlölet” szót is használta a franciákkal kapcsolatban, ami mellett elhalványult a *Wall Street Journal* egyik cikkében az egyébként találó megállapítás, hogy az értékek, amelyek mellett az amerikai politika igyekszik síkra szállni, nem csekély mértékben a francia felvilágosodás és a forradalom eszmeiségének gyümölcsei. Eközben – és mindez a valóság, korunk valójája, ha nem is a szelleme – a Kongresszus büféjében átkeresztelik a népszerű *French fries* hasábburgonyát a *freedom fries* névre. *Difficile est satiram non scribere...*

A multilateralizmus és a partnerekkel való komoly érdekütköztetés hasznosabb, mint a nyomásgyakorlással szervezett *ad hoc* koalíciók. Mégpedig azért, mert védelmet nyújt a befelé forduláshból fakadó kényszerképzetekkel szemben, megengedi, hogy egyes partnerek semleges álláspontra helyezkedjenek, ezáltal lehetővé válik számukra olyan mozgástér kialakítása, olyan kapcsolatok létesítése, melyek később akár a fölényben lévők számára is kamatozhatnak. Egyszerűen nem átlátható, hogy az amerikai katonai fölény miképpen szavatolhatná a biztonságunkat Európában, ha nem fogható meg, hogy az ellenség éppen hol bukkan elő, és honnan jut veszélyes fegyverek birtokába. Ezeket a lehetőségeket pedig az iraki háború egyáltalán nem zárta ki, hiszen ugyanúgy, ahogy Oszama bin Laden nem lelhető fel, arra is van esély, hogy valamely titkos laboratórium tovább működik az ismeretlenség homályában.

Az egyoldalú lépések viszont alááshatják a bizalmat, így lassítva az információk cseréjét is. Ami pedig még ennél is rosszabb: a korábbi partnerek közötti gyanakvás magvainak elhintésével az egyes társadalmak és választott vezetői közt nehezebbé válik az őszinte lojalitás megteremtése, vagy most már talán inkább helyreállítása.

Ismét a *Die Zeit* egyik cikke illik e gondolatokhoz 2001-ből, amelyben Rezzo Schlauch,⁸ a német Zöldek egyik prominens vezetője vázolta, hogy miként lehetséges az USA és a világ számára tanulni a történelemből, nehogy 1914-hez hasonló katasztrófa felé sodródjunk. [Schlauch, Rezzo (2001)] Schlauch, miután leszögezte, hogy „már semmi nem olyan, mint egykor”, mindjárt azt is elárulja, hogy ez csak a politika aktuális „paramétereire” vonatkozik, mert a történelem tanulságai éppen úgy érvényesek, ezért tehát minden változott, de ugyanakkor semmi sem. A legfontosabb 1914 tanulságaiból az, hogy a folyamatok ellenőrizhetőségének érdekében multilaterális megoldásokra van szükség, Schlauch világlátása az amerikai Robert Kagan által említett „európai stratégiai kultúra” jellemzőit vonultatja fel. Kagan felsorolásában az európaiak által kedvelt módszerek: a tárgyalás, a nemzetközi jog, a kényszerítéssel szemben a multilateralizmus, melyek közel sem hagyományos európai megközelítést reprezentálnak, hanem a „közelmúlt eredményei”, az „európai *Machtpolitik* árnyoldalainak” tagadásából eredeztethetően, így ő a Zöldeket és vezetőjüket, Fischer külügyminisztert is idealistának tartja. [Kagan, Robert (2003), p. 62.] Schlauch történelmi példákat idézve kívánt menetrendet adni Amerikának a jövő külpolitikájához, a jog, az erkölcs és a nemzetközi közösség által felügyelt, korlátozott katonai akciók jogosságát nem vitatva. Csaknem hiánytalan listáját nyújtotta annak, amit végül valójában – ha nem is nyíltan, de – megtagadott és nem követett az amerikai vezetés. [Schlauch, Rezzo (2001)]

Európa a külső szemlélő szerint a kanti „történelem utániség” paradicsomában látszik élni, és elfelejti, hogy mindezt az USA tette számára lehetővé, emiatt egyfajta kettős normarendszer jelenik meg gondolkodásunkban. Az Egyesült Államok mintegy „bennrekedt a történelemben”, így másképpen kell szemlélünk és értékelünk lépéseit. [Kagan, Robert (2003) p. 63.]

Érdekes gondolat, bár nehezen hihető, hogy a globális interdependenciák létezése közepette bárki is kiléphetne a történelemből, amely természetesen önmagában elvont fogalom, ezáltal pedig kínálja magát a spekulatív végkövetkeztetésekhez. Mások éppen arra hívják fel a figyelmet, hogy az Egyesült

⁷ Lásd: *Synthèse de la presse américaine du 7 mars au 13 avril 2003: La Faute à la France*, (N 238/01/PL/EG) <http://www.info-france-usa.org/fr/actu/revue/synb238.asp>.

⁸ Jelenleg a német gazdasági minisztérium államtitkára, 2003 áprilisban beszédet tartott San Franciscóban a német–amerikai kapcsolatok jövőjéről.

Államok helyezte magát szeptember 11-éig a történelmen kívülre, mivel saját nyugalmas díszletei között élt, mint *Jim Carrey* és *Peter Weirs* a *The Truman Show* című 1998-ban készült filmjében, ebből kergették ki a „valóság sivatagába” – amelyet viszont a Wachowski fivérek filmje, a *Matrix* (1999) jelenít meg. Egy csapásra megjelent mindaz, ami a fejlett nyugati világ digitalizált és virtuális valóságát a harmadik világ szomorú realitásától elválasztja. [*Zizek, Slavoj* (2001)]

Egyetlen földrés sem foglalatoskodik olyan intenzíven az önvizsgálattal, mint éppen Európa. *Pascal Bruckner* francia író és esszéista is ezért állapította meg, hogy az „önmarcangoló” európaiak Amerikát – értsd a nyugati, fejlett országokat és azok politikai mentalitását – okolják mindenért, ami szeptember 11-én bekövetkezett. [*Bruckner, Pascal* (2003) pp. 27-31.] Európának vannak – *Bruckner* szerint – szellemi-politikai torzszüleményei, amelyekkel szemben viszont azonnal világra hozta az őket legyőző erőket is: az egyházak dogmatizmusával szemben a vallásszabadságot, a nemzetek önzésével szemben a nemzetek felettséget, a gyarmatosítással szemben az antikolonializmust. Európa nagyon is tisztában van gyengeségeivel és árnyoldalaival, a történelem megtanította rá, hogy lemondjon a „jó oldalán a gonosszal szemben” vívott „keresztes háborúról”, és helyettesítse mindezt a „kívánatos” és az „elvetendő” közötti megfontolt választással – egy gondolat, melyet *Bruckner Raymond Arontól* kölcsönzött. Mindemellett jellemző az öreg kontinensre, hogy hajlik a defetizmusra. Az európaiak vallással, főleg saját hagyományos hitükkel, a kereszténységgel szembeni magatartására utal itt *Bruckner*, minthogy azt szinte korlátlanul lehet ócsárolni, és nevetségessé tenni anélkül, hogy a társadalom elítélő tekintetét ezzel bárki magára vonná. A szerző szerint Európa korántsem olyan bűnös, mint amilyennek tartja magát: nem abban vétkes leginkább, amit egykor tett, hanem abban, amit ma elmulaszt. Európa legnagyobb ellensége eszerint önmaga, mivel folytonos önkritikája és a kanti „örök béke” megvalósítására szőtt tervei közepette elfeledkezik arról, hogy a „történelem nélküle is halad tovább”. A mai Európa nagy háborúk után jött létre, ezért fáradt, rezignált, miközben Amerika, ahol a „történelem újra elkezdődött” merész és lelkes. Európát nem csak agnoszticizmus, de a tétlenség cinizmusa is jellemzi, ezért válhatott – fogalmazza meg szigorú ítéletét *Bruckner* – a „nemzetek Poncius Pilátusává”. Ha viszont önálló hatalomként szeretne a világban fellépni, nem lehet csak a kultúra, a jólét és sokféleség kellemesen berendezett otthona, de válaszokat kell adnia a kornak a globális biztonsággal kapcsolatos valamennyi kihívására, ugyanakkor áldozatkésznek is kell mutatkoznia.

Bruckner az amerikaiak törekvéseiben inkább pozitívumokat lát és a transzatlanti kapcsolat megújítására szólít fel, a megoldás az amerikaiak túlzott hatalmának jótékony mérséklése Európa részéről, illetve az öreg kontinens „dinamizálása” amerikai részről. [*Bruckner, Pascal* (2003)] Mindebben sok az igazság, az érvelés logikus, mégsem fedezhető fel benne, hogy valóban számba venné a terrorizmus által támasztott minőségileg új kihívásokat, amelyek másképp és főképpen eltérő mértékben érintik Amerikát és Európát.

Most, hogy néhány oldalról megvilágítottuk a transzatlanti kapcsolatokat a szeptember 11-e hatása alatt készült fejtegetéseken keresztül, befejezésül még utaljunk néhány további megállapításra és felvetendő kérdésre. Korábban említettük a korszellemet, amely változik és másképpen viszonyul a világ folyamataihoz, egyúttal lát drámai változásokat, amelyeknek fényében felismeri, hogy az új kihívások már korábban jelen voltak, s csupán jó ideig észrevétlenebbek maradtak. *Hubert Védrine*, aki 2002-ben még a francia diplomácia élén állt, meg is állapítja, hogy az amerikai unilaterális és a konzervatív ideológia a preventív háború gondolatával már 2001 szeptembere előtt is jelen volt. Az egykori külügyminiszter nyíltan hangot ad félelmeinek az amerikai külpolitika messianizmusát illetően, sürgetőnek tartva a „mások nézeteinek” figyelembe vételét Washington részéről, hogy lehetővé váljék a „kompromisszum a birodalom és a világ többi része között.” [*Védrine, Hubert* (2003) pp. 16-17.]⁹ Négy-öt évvel ezelőtt szokatlan lett volna a szóhasználat, ma azonban már természetes, hogy birodalmi jelzővel illetik az USA-t, bár ezt már korábban is sokan gondolták.

Az új helyzet és az ellentétek fennmaradása ellenére, mostanában a békülékenyebb, egyezkedési szándékot jelző hangütés vált uralkodóvá az óceán mindkét oldalán, mintha a „minden megváltozott” helyett inkább a „mi sem történt” lenne a politikai tudat meghatározó eleme. Amerika kezdi felismerni a szellemi téren jelentkező változások súlyát és jelentőségét.

⁹ *Védrine, Hubert: Que faire avec l'Amérique, Le Nouvel Observateur, 2002/2003, septembre 11-17, pp. 16-17.*

A New York-i székhelyű *Council on Foreign Relations* megállapította, hogy az Egyesült Államáról nemzetközi szinten megjelenő *image* lesújtóan rossz, mélyen és szisztematikusan növekednek az Amerika-ellenes érzelmek, amivel szemben átgondolt lépéseket kell tenni, nem pedig alkalmoszerű, védekező kirohanásokkal reagálni. „Abban a pillanatban, midőn hatalmunk csúcspontján állunk, pontosan ekkor vagyunk a leginkább sebezhetőek” – állapítja meg a *le Nouvel Observateur* által idézett jelentés. A cikk arra is utal, hogy *Condoreezza Rice* újra kilátásba helyezte a franciákkal való együttműködést, akikkel csupán „magasabb elméleti” szinten vannak vitáik a „világ kormányzásának módját illetően”. [*Boulet-Gercourt, Philippe (2003)*] Éppen a világ kormányzása kapcsán sokaknak vannak még észrevételei és nem csak a hagyományos állami szereplők részéről. Ezeket pedig a legkülönbözőbb kulturális, vallási és egyéb tényezők befolyásolják, hatásuk pedig az információs társadalomban sokkalta gyorsabb és nagyobb mérvű, mint korábban bármikor.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Assheuer, Thomas (2001): *Piraten der neuen Welt; Baudrillard, Enzensberger, Guéhenno, Rancière: Einige Theorien über den Ursprung von Gewalt und Terror in der Moderne. Die Zeit*, 40/Feuilleton.

Barber, Benjamin R. (2002): *Ein Krieg "jeder gegen jeden": Terror und die Politik der Angst*, ford. D. Schittly, *Politik und Zeitgeschichte*, B 18.

Boulet-Gercourt, Philippe (2003): *Ces républicains qui lâchent Bush. Le Nouvel Observateur*, 2030, Octobre.

Bruckner, Pascal (2003): *L'Europe et l'Amérique, la fatigue et l'enthousiasme. Revue des Deux Mondes*, Mai, Études et réflexions.

Daniel, Jean (2003): *Ce qui a changé dans la pensée. Le nouvel Observateur*, 2002, Sept. 11-17, pp. 4-6.

Gold, Scott (2003): *Chirac et Bush: le scénario des retrouvailles. Courier International* 671 – eredetileg a *Los Angeles Times* cikke.

Guéhenno, Jean-Marie, (1999): *La Fin de la démocratie. Flammarion*. – németül: *Das Ende der Demokratie, Artemis und Winkler Verlag*.

Hobsbawm, Eric (2003): *Où va l'Empire américain? Le Monde Diplomatique* 591, Juin.

Fukuyama, Francis (1994) : *A történelem vége és az utolsó ember. Európa*.

Kagan, Robert (2003): *Amerika és Európa: Erő és gyengeség. Rubikon*, 3-4.

Kiss J. László (2002): *Az „új terrorizmus”, avagy a biztonság és a bábóú metamorfózisa*. In: Tóth, Péter (szerk.): *Válaszok a terrorizmusra, SVKH-Chartapress*, Budapest.

[**Mattelart, Armand (2002):** *La notion de << culture mondiale uniformisée >> sous-estime les rapports entre le singulier et l'universel*. In: *Le nouvel état du monde: Les idées-forces pour comprendre les nouveaux enjeux internationaux. Edition S. Cordellier*.

Ross, Jan (2001): *Arbeit am neuen Weltbild. Die Zeit*, 45/Dossier.

Schlauch, Rezzo (2001): *Vier Lehren für Afghanistan; 1914, 1945, 1973 und 1989: Ein Blick zurück zeigt, was alles falsch laufen kann. Die Zeit*, 48.

Smouts, Marie-Claude (2002): *La problématique des << bien communs >> représente un levier politique mais mérite clarification*. in: *Le nouvel état du monde: Les idées-forces pour comprendre les nouveaux enjeux internationaux. Ed. S. Cordellier, Paris, p. 61*.

Todd, Emmanuel (2002): *Après L'Empire: Essai sur la décomposition du système américain.* Gallimard.

Ullrich, Volker (1999): *Die nervöse Großmacht 1871 – 1918. Aufstieg und Untergang des deutschen Kaiserreichs.* Fischer, Frankfurt.

Védrine, Hubert (2003): *Que faire avec l'Amérique.* Le Nouvel Observateur, 2002, septembre 11-17.

Zizek, Slavoj (2001): *Willkommen in der Wüste des Realen.* Die Zeit, 39.